

A nyelvkontúrkövető algoritmusok és a gépi tanulás összekapcsolhatóságának vizsgálata

Trencsényi Réka

Debreceni Egyetem, Villamosmérnöki Tanszék

Kivonat A publikáció a digitális beszédszintézis tárgykörébe tartozik, és ötvözi a vizuális információkra épülő artikulációs beszédszintézis, illetve a gépi tanulóalgoritmusok eszköztárának alkalmazását. A vizuális információkat dinamikus MRI- és UH-felvételek automatikusan illesztett nyelvkontúrjaiból kinyerve gépi tanítást valósítunk meg, melynek célja a nyelvkontúr hiteles rekonstrukciója. A neurális hálózat be- és kimeneti paramétereinek különböző beállításával módosítható a tanulóalgoritmus jellege. Ennek megfelelően három különböző irányvonal mentén történik tanítás: MRI-adatokból MRI-nyelvkontúrt, UH-adatokból UH-nyelvkontúrt, illetve UH-adatokból MRI-nyelvkontúrt hozunk létre.

Kulcsszavak: artikulációs beszédszintézis, nyelvkontúrkövetés, gépi tanulás

1. Bevezető

A beszédkutatás egyik legdinamikusabban fejlődő, ugyanakkor egyre összetettebb technikai és módszertani kihívásokat rejtő területe a beszédfelismerés mellett a digitális beszédszintézis, ami már napjainkban is szerves részét képezi az ember-gép kapcsolatnak. Ebben a vonatkozásban kulcsfontosságú a gép kommunikációs szerepe, hiszen alapvető rendeltetése a szöveg-beszéd transzformáció megvalósítása, azaz a természetes emberi beszéd közben kialakuló akusztikai produktum élethű utánzása. Ennek kiterjesztett változatában a beszédet jellemző szupraszegmentális elemek (beszédrítmus, hangerő, hangmagasság, hangszín, hanglejtés, hangsúly) figyelembevételével tovább finomítható a modell, aminek a beszédfelismerés területén is igen nagy jelentősége lehet (Czap és Pintér, 2015). Napjainkban a beszédszintézis területén zajló kutatások főként a szövegfelolvasó rendszerek megalkotására és tökéletesítésére fókuszálnak, ami olyan alkalmazások elterjedését teszi lehetővé, mint például az utastájékoztató rendszerek, a beszélő okoskészülékek, a szépirodalmi felolvasók, a képernyőolvasók vagy a telefonos tudakozó szolgáltatás. A kutatások hagyományos irányvonalát képviselő szövegfelolvasók esetén a beszédépítés emberi hangminták közvetlen vagy közvetett felhasználásával történik. A törekvések sikerességét a szakirodalom számos közleménye bizonyítja (Olaszy, 1999; Olaszy és mtsai, 2000; Németh és mtsai, 2006; Sproat, 1997; Schröder és Trouvain, 2003; Besacier és mtsai, 2014), melyek igen gazdag tudásanyagot és sokrétű tapasztalatot tükröznek. A klasszikus koncepciók mellett azonban olyan területek is kezdenek kibontakozni, melyek

kevésbé kidolgozottak, és rengeteg nyitott probléma vár még megoldásra. Ide sorolható például az artikulációs (Zappi és mtsai, 2016; Czap és mtsai, 2019) vagy a gépi tanuláson alapuló beszédszintézis (Wu és mtsai, 2015; Arik és mtsai, 2017).

Az artikulációs beszédszintézis az akusztikai produktum utánzását emberi hangminták alkalmazása helyett az emberi hangképzés és artikuláció gépi leképezése révén próbálja megvalósítani. Ennek egyik modern technológiai vonulata a robotok beszédének előállításához szükséges artikulációs elektromechanikus beszédeltőkre irányuló kísérletezés. A szintézis kiindulópontja az artikulációs-akusztikai konverzió végrehajtása, ami a beszédhez kapcsolódó vizuális információkra épül (Czap és Mátyás, 2005). Ennek folytán lényegi szerepet kapnak a különböző képalkotó eljárások (például mágnesesrezonancia-képalkotás (MRI), komputertomográfia (CT), ultrahang (UH)), melyek új információcsatornákat kapcsolnak be a tudományos kutatások folyamatába. Ennek megfelelően a beszéd közben készült MRI- vagy UH-felvételek potenciális forrásai lehetnek az emberi artikulációt jellemző paraméterek vizuális módon támogatott kinyerésének. Mivel a hangok képzésében legaktívabban a nyelv vesz részt, így elsősorban a nyelv mozgását célszerű a lehető legpontosabban monitorozni. Az utóbbi években az erre irányuló vizsgálatok közkedvelt eszközei a már említett MRI, CT és UH mellett az elektropalatográfia (EPG) vagy az elektromágneses artikulográfia (EMA). Az egyszerűbben hozzáférhető UH, EPG és EMA eljárások alkalmazásával csak bizonyos síkmetszetek mentén kaphatunk információt a beszéd dinamikai jellemzőiről, míg a klinikai körülményeket igénylő MRI és CT berendezések segítségével akár háromdimenziós morfológiai adatokra is szert tehetünk. A közelmúltban több tanulmány is foglalkozott dinamikus nyelvkontúr-követési algoritmusok kidolgozásával és fejlesztésével (Li és mtsai, 2005; Csapó és mtsai, 2017; Zhao és Czap, 2019), ami az egyik alappillért képezheti az artikulációs beszédszintézis témakörében végzett kutatásoknak. A nyelvkontúr dinamikus letapogatását a szagittális síkban érdemes elvégezni, ahol egy kétdimenziós metszeten látható a nyelv fel-le, illetve előre-hátra irányú mozgása. A vizsgálatok legkényelmesebb kellei UH- vagy MRI-felvételek lehetnek, melyek előnye a jó térbeli és időbeli felbontás, a kép- és hanganyag szinkronizálhatósága, illetve a beszélő alany sugárterheléstől való mentesítése. A nyelvkontúr kijelölése történhet manuálisan vagy automatikus algoritmusok segítségével, bár az adott felvételt alkotó képkockák számának százas vagy akár ezres nagyságrendje indokoltá teszi a dinamikus programozás favorizálását a kézi erővel szemben. A nyelvkontúr detektálásának hatékonyságát nagymértékben meghatározza a felvétel minősége, illetve a kontúrkövető algoritmus típusa (például AutoTrace3, EdgeTrak, TongueTrack, AutoTrace3.5) ezért gyakorlatilag elévülhetetlen ambíció a nyelvkontúrkövető programok finomítása.

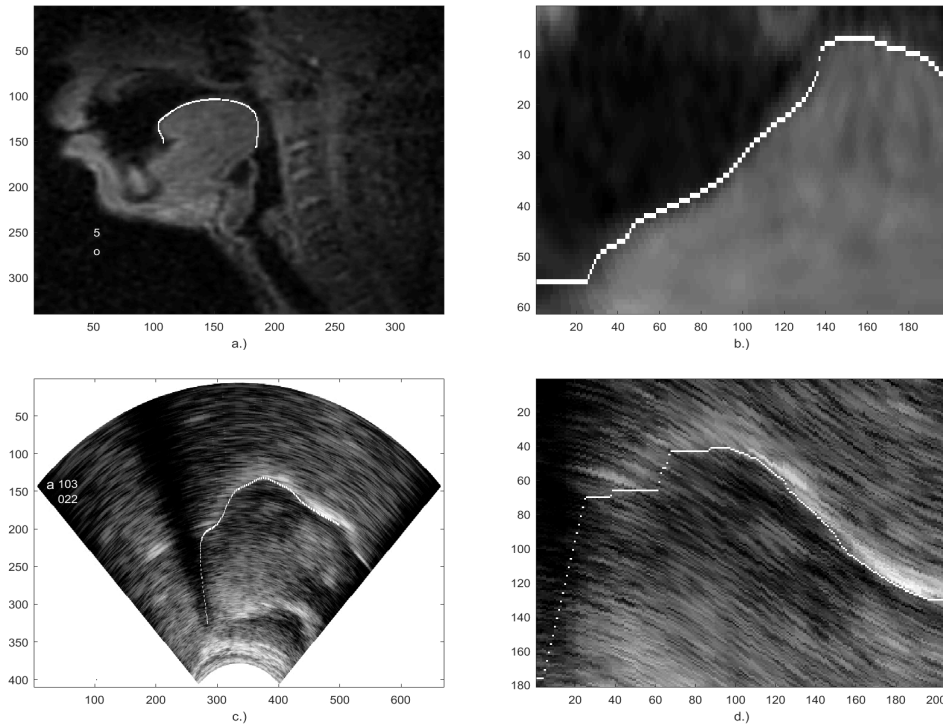
Ezen túlmenően perspektivikus irányvonalat jelöl ki a gépi tanulóalgoritmusok alkalmazása is, melynek során a gép bizonyos bemeneti paraméterek halmozából a környezetéből nyert információk alapján kimeneti eredményeket produkál, miközben javítja a teljesítőképeségét. A gépi tanulóalgoritmus lényegében az emberi agy működését próbálja imitálni, így kulcsfontosságú szerepet játszik

a neurális hálózatok működésének ismerete, illetve élethű modellezése. A biológiai neurális hálózatok mintázatok alapján valósítják meg a tanulási folyamatot, ami a gépi tanulás esetében megfelelő algoritmusok megalkotásával képezhető le. A beszédszintézis területén a gép bemeneti paramétereinek halmazát képezhetik például emberi hangminták vagy vizuális forrásokból nyert adatok, melyekkel elvégezve a betanítást megszólaltatható az auditív produktum. A vizuális információkkal betanított neurális hálózat lehetősége tehát természetes módon kínálja fel az artikulációs beszédszintézis és a gépi tanulás módszereinek összekapcsolását. A lehetőségek jóformán korlátlanok, az eljárások, illetve ezek kombinációja pedig javarészt még nincs kimerítően feltárva. Jelen publikáció a nyelvkontúrkövetés és a gépi tanulóalgoritmusok együttes alkalmazhatóságának bizonyos vonatkozásait vizsgálja MRI- és UH-felvételek feldolgozásával.

2. Automatikus nyelvkontúrkövetés

A vizsgálatok tárgyát beszéd közben készült MRI- és UH-felvételek képezték. Az MRI-felvételeket a Dél-kaliforniai Egyetem honlapján szabadon hozzáférhető multimédiás csomagból válogattam ki, az UH-felvételek pedig az MTA-ELTE Lendület Lingvális Artikuláció Kutatócsoport SonoSpeech rendszerével készült audiovizuális anyagok formájában álltak rendelkezésemre.

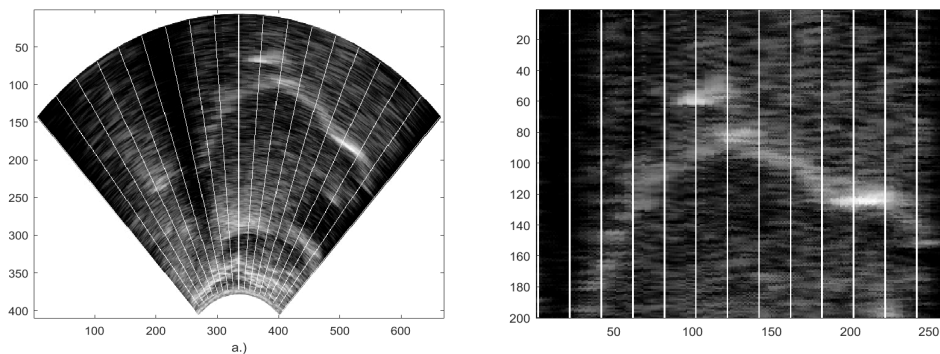
A nyelvkontúrkövetés elsődleges célja a beszédhangokhoz tartozó nyelvállások dinamikusan leírása, illetve a koartikuláció során létrejövő hangátmeneteket jellemző nyelvmozgások tanulmányozása. A kvalitatív analízis mellett a nyelvkontúr a beszéd kvantitatív jellegű tanulmányozásának is jó kiindulópontja lehet, hiszen a nyelvkontúrból származtatható számszerű értékek elősegíthetik az artikulációs modellek mélyebb megértését és fejlesztését. A nyelvkontúr detektálására kidolgozott algoritmusok az alkalmazott eljárásoktól függően rendkívül változatosak lehetnek. A vizsgálataim segédeszközeként olyan algoritmust használtam fel, amely a dinamikusan programozás technikáját alkalmazza. A nyelvhatár az UH-felvételen világos sávként rajzolódik ki, az MRI-felvételen pedig a szájüregi levegő sötét tartománya és a nyelvszövet világos tartománya között létrejövő kontrasztként érzékelhető, így a kontúrkövetés mindkét esetben a nyelvhatár meghatározó maximális világosságú képpontok megkeresését jelenti. Az algoritmus alkalmazását a felvételek előfeldolgozása előzi meg, ami a képkalkoló eljárásokból adódó zajok és folytonossági hiányok megszüntetésére irányul. Az említett hibák redukálásának leghatékonyabb eszközei az élkiemelő és átlagoló operációk, amik matematikailag a konvolúció műveletével valósíthatók meg (Czap, 2007). A megkeresett maximális világosságú képpontok, igazodva a nyelvhatár egyenletlen vonalához, egy nyers görbét hoznak létre, melynek simítása diszkrét koszinusz transzformációval oldható meg. Az 1. ábra képei automatikusan illesztett nyelvkontúrt mutatnak be egy-egy MRI- (a.) és b.)), illetve UH-kereten (c.) és d.)). Az 1.a ábrán az *o* hanghoz tartozó nyelvállás figyelhető meg, míg az 1.c ábra az *a* hangnak megfelelő nyelvállást jeleníti meg a simított nyelvkontúr kiemelésével. Az 1.b és 1.d ábrákon az 1.a, illetve 1.c kereteken megrajzolt nyelvkontúrok simítás nélküli, kinagyított részletei láthatók.

1. ábra: A nyelvkontúr követése MRI- és UH-felvételeken

Az 1.b és 1.d ábrák speciális transzformációval hozhatók létre az 1.a és 1.c ábrákból kiindulva. A transzformációs eljárás lényegét a 2. ábrán látható UH-keret segítségével érzékeltetem. Első lépésként a radiális geometriájú 2.a képen a kör középpontjából kiindulva sugárirányú metszeteket képzünk a felvétel által definiált $-45^\circ - 45^\circ$ -os tartományban, melyek mentén lényegében újramintavételezzük a képet. Az így létrejövő metszeteket oszlopdigramba rendezzük, melynek eredményeképpen egy olyan képmátrixot kapunk, ami a descartes-i $x-y$ síkban jellemezhető a legkényelmesebben. A mátrixos szerkezet kialakítása nyomán áll elő a 2.b ábra. A vizsgálatok azt mutatják, hogy az $1/4^\circ$ -onként végrehajtott mintavételezés a legideálisabb, hiszen ekkor a mátrix szomszédos oszlopai között nem fordul elő két pixelnél nagyobb változás a kontúrban. Az áttekinthetőség kedvéért a metszeteket csak 5° -onként ábrázoltam, amit a 2. ábra fehér vonalai szemléltetnek. Az eljárás MRI-keretek esetében ugyanilyen módon működik az MRI-kereten megfelelően kijelölt középpont és ($-45^\circ - 45^\circ$ -os tartománytól általában szélesebb) szögterület alkalmazásával.

Az MRI-felvételek adatközlője angol anyanyelvű férfi beszélő, aki VCV típusú hangsorokat szólaltat meg V magánhangzóval és C mássalhangzóval. A bemu-

2. ábra: Radiális és mátrixos geometriájú UH-keretek

tatott MRI-keret tanúsága szerint a kapott görbe hitelesen követi a nyelvhatáronalát. Az UH-felvételeken magyar, illetve kínai anyanyelvű női bemondótól származó hangsorok vannak rögzítve, melyek CVC, illetve VCV szerkezetűek. Összehasonlítva az 1. ábra képeit, feltűnhet, hogy az UH-felvételen a nyelvhatáron kevésbé éles határvonalaként jelenik meg, ami egy elmosódott világos sávot eredményez. Ez a nyelv és a fölötte lévő levegő határán visszaverődő UH-hullámok következményeként alakul ki, így a nyelvkontúr a világos sáv alsó határán lokalizálható. Az UH-felvételek további sajátossága, hogy a nyelvgyök és az állcsont árnyékoló hatása miatt a nyelv hátsó része és a nyelvhegy nem látható a felvételen, így a nyelv alakjáról és mozgásáról csak részleges információt kaphatunk. A nyelvgyök és az állcsont árnyéka sötét sávként azonosítható az 1.c ábra bal és jobb oldali részén.

3. Gépi tanulás

Jelenlegi kutatómunkám célkitűzése az előző fejezetben bemutatott nyelvkontúrkövetés és a gépi tanulóalgoritmusok összekapcsolása, illetve az egymáshoz való viszonyuk bizonyos aspektusainak tanulmányozása. Programjaimat MATLAB-környezetben hoztam létre, és a gépi tanítást olyan algoritmussal valósítottam meg, amely a neurális hálózat súlyfaktorait a skálázott konjugált gradiens módszer (Moller, 1993) segítségével határozza meg. Ezen optimalizációs eljárás a problémához rendelt egyenletrendszert a bemeneti paraméterek ismeretében iterációs módszerrel oldja meg, miközben az eljárással számított kimeneti paraméterek értékei konvergálnak az előírt értékekhez. A módszer előnye, hogy az iterációs algoritmus lépésközeinek számát minimalizálva elég gyors konvergencia biztosítható, így a gépi tanítás viszonylag rövid idő alatt véghezvihető. Az iterációs lépések olyan irány mentén valósulnak meg, ami gyorsabb konvergenciát biztosít, mint a legmeredekebb ereszkedésnek megfelelő legnegatívabb gradiens, miközben megőrzi a korábbi lépésekben kapott hibaminimalizációt.

A neurális hálózatban két rejtett réteget helyeztem el, melyek egyenként 30 neuront tartalmaztak. A tanuláshoz szükséges bemeneti paramétereket a dinamikusan változó nyelvkontúr négy kiválasztott pontjának segítségével jelöltem ki, melyekhez kimeneti paraméterként a nyelvkontúr diszkrét koszinusz transzformáltját rendeltem hozzá. A négy kiválasztott pont relatív helyzete minden képkockán azonos olyan értelemben, hogy a négy pont minden nyelvkontúr esetében a görbe hosszának kb. 20%, 40%, 60%, 80%-ánál található.

A tanítást elsőként az MRI-forrásból származó be- és kimeneti paraméterek rögzítésével hajtottam végre, az eredményeket pedig ugyanazon MRI-kereteken teszteltem. A procedúrát hasonló elv alapján az UH-keretekre is megisméltetem, végül az UH-forrásból kinyert bemeneti paraméterek, illetve az MRI-forrásból eredő kimeneti paraméterek kombinálásával újra lefuttattam az algoritmust, majd eredményeimet az MRI-kereteken teszteltem. A következő alfejezetek a három különböző megközelítést tárgyalják.

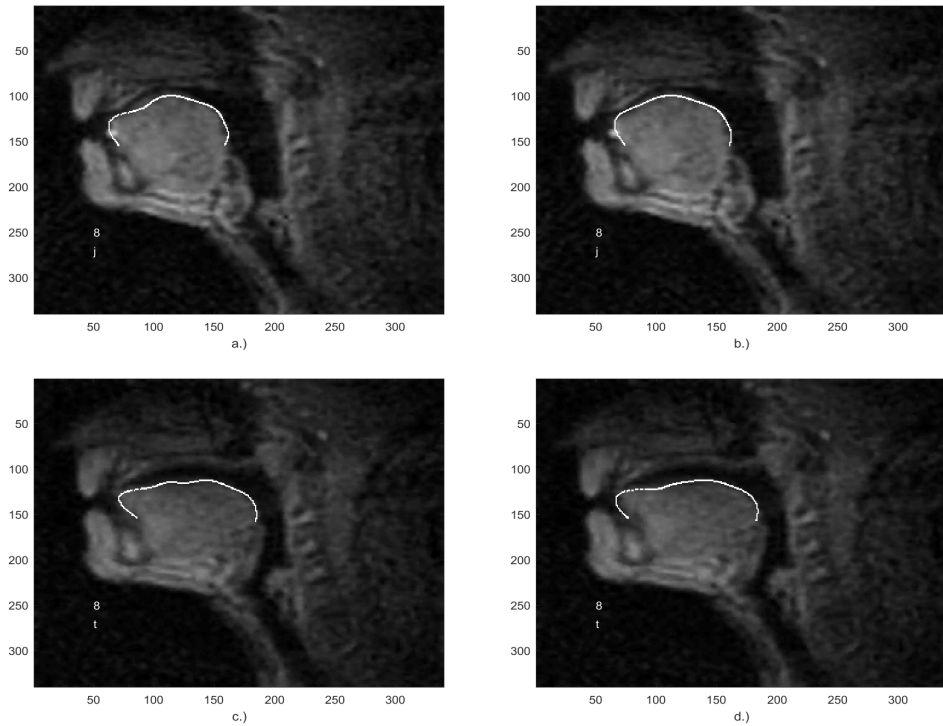
3.1. MRI-nyelvkontúr tanítása MRI-adatokkal

Az alfejezet az MRI-felvételek esetében elvégzett gépi tanítás eredményeit foglalja össze. A tanítás alapját az *a, á, c, cs, d, dz, dzs, e, é, g, i, j, k, l, n, o, ö, r, s, sz, t, u, ü, z, zs* beszédhangokhoz tartozó fonemikus konfigurációk képezték. A bemeneti paramétereket a nyelvkontúr négy kiválasztott pontjának képsíkban mért *y* koordinátája adta, a kimeneti paraméterek halmazát pedig a nyelvkontúr diszkrét koszinusz transzformáltjának első húsz együtthatója határozta meg, melynek alapján a tanulóalgoritmus futtatását követően inverz diszkrét koszinusz transzformációval rekonstruálható a betanított nyelvkontúr. Ez lényegében azt jelenti, hogy mindössze négy pont felhasználásával történik a teljes görbe előállítás. Eredményeimet a *j* és *t* hangok példáján keresztül mutatom be.

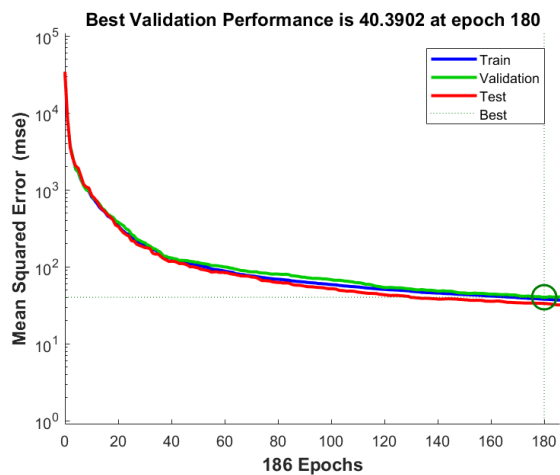
A 3.a és 3.c ábrák a *j*, illetve a *t* hangnak megfelelő nyelválláshoz illesztett nyelvkontúrokat prezentálnak. A 3.b és 3.d ábrák ugyanazon *j*, illetve *t* hanghoz tartozó betanított nyelvkontúrokat jelenítenek meg. Az illesztett és a betanított nyelvkontúrok összehasonlításakor nem mutatkozik figyelemreméltó vizuális különbség, minimális az eltérés a két görbe között. A 3. ábrán szemléltetett eredmények azt tükrözik, hogy a tanulóalgoritmus hatékonyan működik, amit a 4. ábra grafikonjai is alátámasztanak. Az ábrán a tanítás, a tesztelés és a validálás átlagos négyzetes hibája követhető nyomon. Látható, hogy gyors csökkenés mellett a tanítás és a tesztelés hibája lényegében azonos.

3.2. UH-nyelvkontúr tanítása UH-adatokkal

Az alfejezet az UH-felvételek esetében elvégzett gépi tanítás eredményeit foglalja össze. A tanítás ez esetben a "Most a CVCV, meg a CVCV volt." típusú bemondásokra épült. A bemeneti és kimeneti paraméterek értelmezése ugyanaz, mint az előző alfejezetben, és a lépéseket ezúttal a *g* és *s* hangok példáján keresztül vezetem végig.

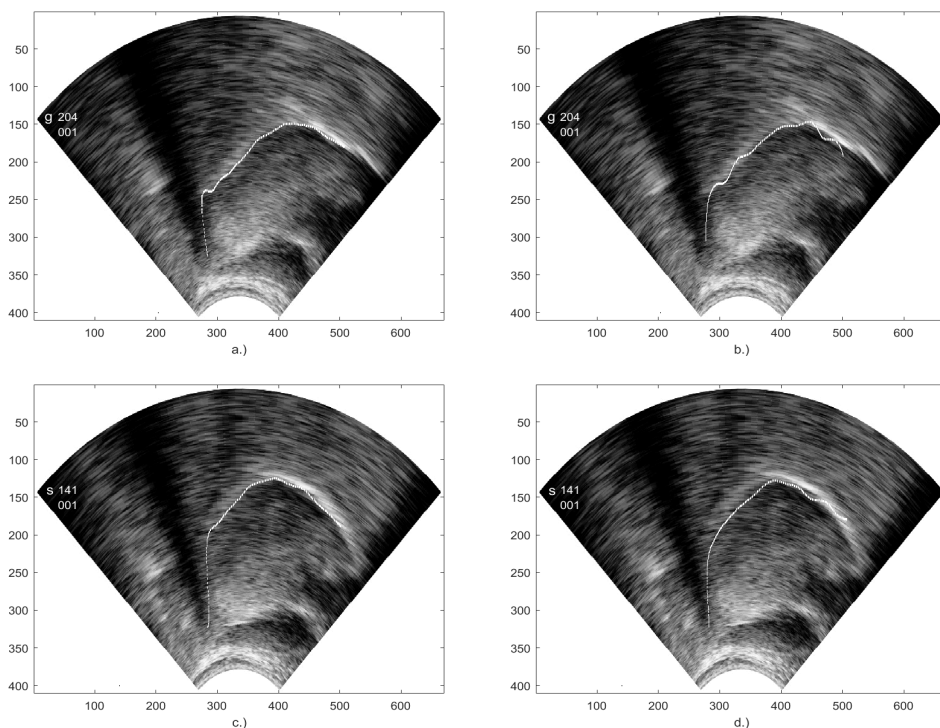

3. ábra: Az illesztett és betanított MRI-nyelvkontúr a *j* és *t* hangok esetében

4. ábra: A gépi tanítás átlagos négyzetes hibája MRI-MRI tanítás esetén

A 5.a és 5.c ábrák a g , illetve a s hangnak megfelelő nyelválláshoz illesztett nyelvkontúrokat demonstrálnak. A 5.b és 5.d ábrák ugyanazon g , illetve s hanghoz tartozó betanított nyelvkontúrokat mutatnak be. Összehasonlítva az illesztett és a betanított nyelvkontúrokat, ez esetben sem figyelhető meg számottevő különbség a két görbe között. A tanítás, a tesztelés és a validálás átlagos négyzetes hibájának alakulását az 6. ábra tünteti fel, melynek tendenciája hasonló az MRI-felvételekkel megvalósított tanítás során kapott görbékhez.

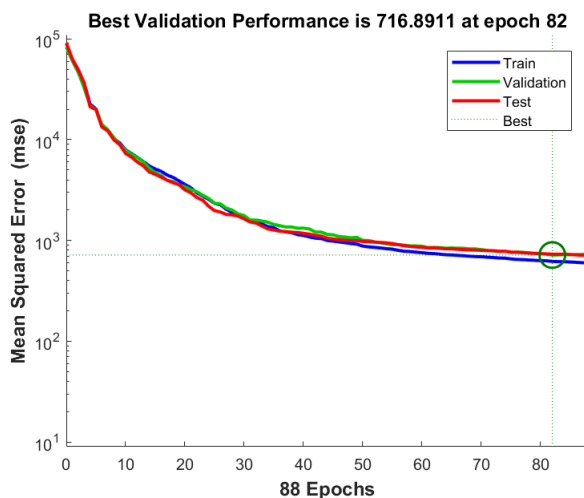

5. ábra: Az illesztett és betanított UH-nyelvkontúr a g és s hangok esetében

3.3. MRI-nyelvkontúr tanítása UH-adatokkal

Az előző két alfejezetben a gépi tanulás be- és kimeneti paraméterei ugyanazon forrásból származtak, hiszen MRI-nyelvkontúrt MRI-adatokkal, UH-nyelvkontúrt pedig UH-adatokkal tanítottunk. Érdekes azonban azt is tanulmányozni, hogy milyen sikerrel kapcsolhatók össze a két különböző forrás paraméterei. Ebből a célból a neurális hálózatot úgy szerkesztettem meg, hogy bemeneti paramétereit az UH-nyelvkontúr négy kiválasztott pontja, kimeneti paramétereit pe-

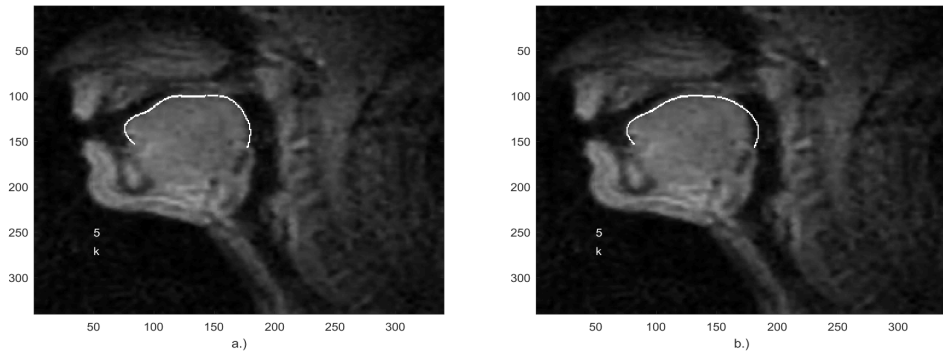

6. ábra: A gépi tanítás átlagos négyzetes hibája UH-UH tanítás esetén

dig az MRI-nyelvkontúr diszkrét koszinusz transzformáltja alkotta. Ezáltal egy olyan tanítási mechanizmus hozható létre, melynek során MRI-nyelvkontúrt alkothatunk UH-adatok felhasználásával. Eredményeim ismertetéséhez újfent az *a* hangot hozom fel példaként. Megjegyzem, hogy a felhasznált adatbázis mérete nagyságrendekkel elmarad a 3.1., illetve 3.2. alfejezetekben taglalt körülményekhez képest. Ennek oka, hogy az MRI- és UH-forrásokból származó felvételek nem minden esetben azonos típusú bemondásokat szolgáltattak meg, és emellett az egyes beszédhangokhoz rendelt képkockák száma sem egyezik meg, ami megnehezíti a tanulóalgoritmus paramétereinek összehangolását. A bemondások és mintaszámok szinkronizálása azonban jelenleg is folyamatban van.

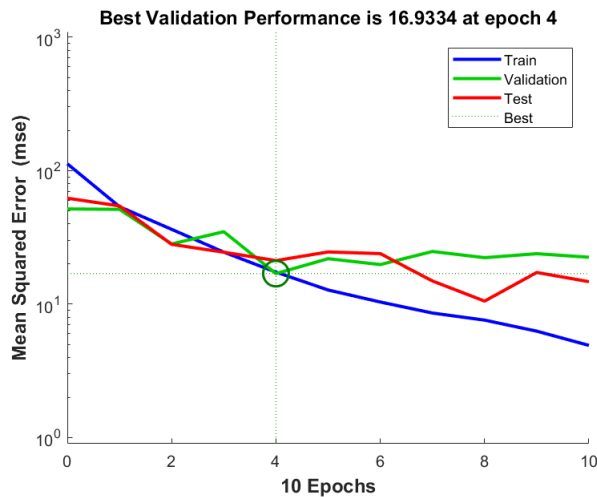
A 7.a ábra a *k* hangnak megfelelő nyelválláshoz illesztett nyelvkontúrt szemléltet. A 7.b ábra ugyanazon *k* hanghoz tartozó betanított nyelvkontúrt illusztrál. Az eredmény akár több szempontból is érdekes lehet, hiszen amellett, hogy különböző anyanyelvű, eltérő nemű adatközlők különböző képkockó eljárással készített felvételeiből származnak a neurális hálózat révén összekapcsolt be- és kimeneti paraméterek, az sem elhanyagolható körülmény, hogy a tanítás szűkebb adathalmazból kiindulva produkál bővebb adathalmazt. A 2. fejezet végén ugyanis említettem, hogy az UH-felvétel nem képes megjeleníteni a nyelv hátsó részét és a nyelvhegy régióját, ami az MRI-felvételen természetesen akadályok nélkül látható. Ez pedig azt vetíti előre, hogy az UH-felvételekből származó részleges adatokkal tanulóalgoritmusok bevetésével hatékonyan becsülhető a teljes nyelvhat kontúrja.

A 8. ábrán a tanítás, a tesztelés és a validálás átlagos négyzetes hibájának futása elevenedik meg. Látható, hogy a tanítás és a tesztelés hibagörbéje nem mutat olyan mértékű együtthaladást, mint amit a 4. és 6. ábrák tükröznek. Ez a tanítóalakzatok fentebb említett csekély számának a következménye, a kezdeti

7. ábra: Az illesztett és betanított UH-nyelvkontúr a k hang esetében

adathalmaz bővítésével azonban javulás várható a görbék relatív lefutásának tekintetében.

8. ábra: A gépi tanítás átlagos négyzetes hibája UH-MRI tanítás esetén

4. Összefoglaló

A cikk az artikulációs beszédszintézisben fontos szerepet játszó automatikus nyelvkontúrkövető algoritmusok, illetve a gépi tanítás együttes alkalmazását demonstrálja dinamikus MRI- és UH-felvételek feldolgozásával. A gépi tanulás a

neurális hálózat be- és kimeneti paramétereinek megfelelő kombinálásával MRI-MRI, UH-UH, illetve UH-MRI viszonylatban valósul meg. Megjegyzem, hogy a jelenlegi fázisban még igen korlátozott számú tanító- és tesztelőlakzat áll rendelkezésre, de a forrásadatok fokozatos bővítés alatt állnak. Az aktuális eredmények a folyamatban lévő kutatómunkából csupán egy keskeny szeletet, egy pillanatképet villantanak fel, hiszen az artikulációs beszédszintézis és a gépi tanulás területei önmagukban véve is rendkívül sok problémát vetnek még fel, amiknek jó része egyelőre csak részlegesen tekinthető megoldottnak. Ennek megfelelően a kutatások jövőbeli irányát meghatározhatja például a vizuális információkra alapozott, statisztikai elven működő vagy szabályalapú algoritmusokkal létrehozott beszédszintézis modelljeinek tökéletesítése, ami alapvető fontosságú lehet például a klinikai célú beszédterápiában, a nem anyanyelvi nyelvtanulási tréningek kialakításában vagy a néma beszéd megszólaltatásához szükséges szintetizátorok konstrukciójában és fejlesztésében.

Hivatkozások

- Arik, S. Ö., Chrzanowski, M., Coates, A., Diamos, G., Gibiansky, A., Kang, Y., Li, X., Miller, J., Andrew, N., Raiman, J., Sengupta, S., Mohammad, S.: Deep voice: Real-time neural text-to-speech. In: Proceedings of the 34th International Conference on Machine Learning, 70, 195-204 (2017)
- Besacier, L., Barnard, E., Karpov, A., Schultz, T.: Automatic speech recognition for under-resourced languages: A survey. *Speech Comm.*, 56, 85-100 (2014)
- Czap, L., Mátyás, J.: Virtual announcer. *Infocommunications Journal*, 60, 2-5 (2005)
- Czap, L., Mátyás, J.: Virtual speaker. In: Ádám, T., Vásárhelyi, J., Varga, A. (szerk.): Proceedings of 6th International Carpathian Control Conference ICCS 2005 Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem, 351-358 (2005)
- Czap, L.: Képfeldolgozás. Miskolc-Egyetemváros, Magyarország: Miskolci Egyetem, 151 p. (2007)
- Czap, L., Pintér, J. M.: Intensity feature for speech stress detection. In: Petras, I., Podlubny, I., Kacur, J., Vásárhelyi, J. (szerk.): Proceedings of the 16th International Carpathian Control Conference Miskolc, Magyarország: IEEE IAS/IES/PELS, 91-94. (2015)
- Czap, L., Pintér, J. M., Baksa-Varga, E.: Features and Results of a Speech Improvement Experiment on Hard of Hearing Children. *Speech Communication*, 106, 7-20 (2019)
- Csapó, T. G., Deme, A., Grácsi, T. E., Markó, A., Varjasi, G.: Szinkronizált beszéd- és nyelvultrahang-felvételek a Sono-Speech rendszerrel. In: Vincze V. (szerk.): XIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY 2017). Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport, Szeged, 339-346 (2017)
- Li, M., Kambhamettu, C., Stone, M.: Automatic contour tracking in ultrasound images. *Clinical linguistics and phonetics*, 19, 545-554 (2005)
- Moller, M. F.: A scaled conjugate gradient algorithm for fast supervised learning. *Neural networks*, 6, 525-533 (1993)

- Németh, G., Olasz, G., Fék, M.: Új rendszerű, korpusz alapú gépi szövegfeldolvasó fejlesztése és kísérleti eredményei. *Beszédkutatás*, 183-196 (2006)
- Olasz, G.: Beszédadatbázisok készítése gépi beszédelőállításához. *Beszédkutatás*99, 68-89 (1999)
- Olasz, G., Németh, G., Olaszi, P., Kiss, G.: Profivox: a legkorszerűbb hazai beszéd szintetizátor. *Beszédkutatás* 2000, 167-179 (2000)
- Schröder, M., Trouvain, J.: The German text-to-speech synthesis system MARY: A tool for research, development and teaching. *Int. J. Speech Tech.*, 6, 365-377 (2003)
- Sproat, R. W.: *Multilingual text-to-speech synthesis*. KLUWER Academic Publishers (1997)
- Zappi, V., Vasuvedan, A., Allen, A., Raghuvanshi, N., Fels, S.: Towards real-time two-dimensional wave propagation for articulatory speech synthesis. In: *Proceedings of Meetings on Acoustics* 171ASA, 26, 045005 (2016)
- Zhao, L., Czap, L.: A nyelvkontúr automatikus követése ultrahangos felvételeken. *Beszédkutatás*, 27, 331-343 (2019)
- Wu, Z., Valentini-Botinhao, C., Watts, O., King, S.: Deep neural networks employing multi-task learning and stacked bottleneck features for speech synthesis. In: *2015 IEEE international conference on acoustics, speech and signal processing (ICASSP)*, 4460-4464 (2015)